

De oorlog dichtbij huis

'IN HET BEGIN WAS HET ALLEEN MAAR EEN NAAM'

Vwo-leerlingen uit de derde klassen van het Veluws College in Apeldoorn namen deel aan het project 'De oorlog dichtbij huis', opgezet door het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Leerlingen deden onderzoek naar de ontruiming door de nazi's van de Joods psychiatrische instelling Het Apeldoornsche Bosch in januari 1943.

Jan Richard van Houten, docent geschiedenis aan het Veluws College en coördinator van het project, vindt het niet moeilijk leerlingen enthousiast te krijgen voor de Tweede Wereldoorlog, maar mist bij hen gebrek aan inlevingsvermogen. 'Ik had al eens op een VGN-didactiekdag een workshop 'Westerbork Portretten' gevolgd. De werkwijze sprak me aan. Leerlingen gingen aan de slag met authentieke bronnen. Niet van die voorgestructureerde invuldingen, maar echt onderzoeken. Samen met Christel Tijen van Herinneringscentrum Kamp Westerbork kon ik een project opzetten rond de geschie-

denis van gewone mensen, dichtbij huis, met dilemma's, verbijsterende gebeurtenissen, emotioneel en pakkend.' De opzet van het project is de leerlingen persoonlijk te betrekken bij gebeurtenissen uit het verleden en ze te laten ervaren dat geschiedenis in deze tijd nog voelbaar is. Geschiedenis is een wezenlijk onderdeel van je omgeving.

Resultaten

De meeste leerlingen schreven in groepjes van vier biografieën over leerling-verpleegsters en niet-verple-

Anny Hartgerink is docent op de Van der Capellen-scholengemeenschap in Zwolle en lid van de Kleio-redactie.

gend personeel van Het Apeldoornsche Bosch. Ester van Laar (14 jaar) merkte op: 'In het begin was het alleen maar een naam, nu is het een verhaal.' Het gevarieerde onderzoeksmateriaal was afkomstig uit de archieven van Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het gemeentelijk archief in Apeldoorn. 'We kregen veel foto's, brieven en algemene informatie. Vooral die brieven waren moeilijk te ontcijferen, omdat de tekst was vervaagd,' vertelde Inge Rietberg (15 jaar). Er is ook onderzoek gedaan naar het personeel dat tijdens de ontruiming wist te ontkomen, naar het verhaal van de patiënten, de leiding en artsen van de inrichting en naar de joodse inwoners uit Apeldoorn. Andere leerlingen hebben gewerkt aan twee korte films: de eerste gaat over Het Apeldoornsche Bosch vóór de oorlog en de tweede staat stil bij de ontruiming. Uiteindelijk zijn de resultaten van alle groepjes leerlingen gepresenteerd in de vorm van een website.

'Ik heb 125 leerlingen vol overgave zien werken zonder er een cijfer voor te krijgen.'

Van Houten vindt deze manier van werken een goede aanvulling op het werken met een methode: 'Leerlingen gaan op een compleet andere manier met het vak geschiedenis om. Het project doet een beroep op veel vaardigheden: organiseren, samenwerken, probleemoplossend werken en multimediaal materiaal ontwikkelen. Ik heb 125 leerlingen vol overgave zien werken zonder er een cijfer voor te krijgen!'

Het Apeldoornsche Bosch

In 1909 werd vlakbij Apeldoorn, in een mooie landelijke omgeving, een psychiatrische inrichting bestaande uit enkele paviljoens, sanatoriumafdelingen en een instituut voor observatie, behandeling en verzorging van Joodse psychiatrische patiënten opgezet. Het complex werd uitgebreid met een afdeling voor moeilijk lerende joodse kinderen. Rond 1940 waren ongeveer duizend mensen opgenomen en er werkten meer dan 250 personeelsleden in de verpleging. Tijdens de eerste oorlogsjaren groeide het aantal patiënten vrij sterk doordat

veel gestoorde gevangenen uit Kamp Westerbork naar Apeldoorn werden gestuurd.

In april 1942 besloten de Duitsers dat alle niet-joodse personeelsleden ontslagen moesten worden. Hun plaatsen werden snel ingenomen door jonge Joodse Amsterdammers, die voor de bezetter op de vlucht waren. Ze waanden zich behoorlijk veilig: 'Wie vergrijpt zich nu aan een krankzinnigengesticht? Dan moet je zelf wel krankzinnig zijn!'

Jodenhemel

De nazi's kondigden nieuwe maatregelen af tegen de Joden, bijvoorbeeld een verbod om te reizen, waardoor Het Apeldoornsche Bosch ongewild van de buitenwereld werd afgesloten. Binnen de inrichting leefde men als één grote Joodse gemeenschap, eigenlijk was het een klein dorp. Er was tijd voor sport en spel, arbeidstherapie en ontspanning. Op vrijdagavond kregen de patiënten kiddishwijn en boterkoek.

De directie, artsen en verplegend personeel dachten jarenlang dat de Duitsers de inrichting wel met rust zouden laten. Heel naïef, want 'de nazi's roeiden joden uit en de nazi's roeiden krankzinnigen uit.' In Apeldoorn werd door inwoners niet meer gesproken over 'Jodenbosch', zoals de inrichting in de volksmond werd genoemd, maar 'Jodenhemel', vanwege de (valse) schijn van veiligheid.

Joodse ordedienst

Op 20 januari 1943 meldden zich circa honderd mannen van de joodse ordedienst uit Westerbork bij de directie van Het Apeldoornsche Bosch. De aanvoerder gelastte de geneesheer-directeur, dr. Lobstein, deze mannen onderdak te verlenen en verbaasde zich erover dat SS-Hauptsturmführer Aus der Fünften niet ter plekke was. Er was iets misgegaan in de Duitse organisatie: de ordedienst kwam een dag te vroeg, waardoor in ieder geval voor directie en personeel duidelijk was dat er een ontruiming zou plaatsvinden. Veel personeelsleden - de meeste mensen waren begin twintig - kwamen voor een moeilijke keuze te staan: bij de patiënten blijven of vluchten. Eli Asser (1922) schreef: 'Ik werkte op paviljoen Stokvis, een van de zwaarste afdelingen.

Op 4 mei a.s. zendt de NOS een documentaire over Het Apeldoornsche Bosch uit.

Daar, in die grote ruimte, zaten allemaal jonge mensen met elkaar te discussiëren over de vraag of ze moesten blijven of niet. Een heftige discussie met op de achtergrond een zaal vol krankzinnigen. Joelende, tierende, huilende, lachende en poepende mensen, die zich totaal niet bewust waren van de situatie. Mijn vriendin Eefje trok me over de streep. Ze zei: 'Wat jij doet, moet jij weten, maar ik laat me niet afslachten.' Ook Jetty van Geens (1920) werd met dit onmogelijke dilemma geconfronteerd: 'Weglopen dat was helemaal niet aan de orde, want je was veel te druk ... Je liet je patiënten niet in de steek. Het waren mensen die je al jaren kende, je ging van ze houden.'

'Wie vergrijpt zich nu aan een krankzinnigengesticht? Dan moet je zelf wel krankzinnig zijn!'

Judenrein

In de nacht van 21 op 22 januari 1943 begon Aus der Fünten met de ontruimingsactie van Het Apeldoornsche Bosch, geholpen door de joodse ordedienst. Vreselijke situaties hebben zich voorgedaan. Volgens de historicus J. Presser is er die nacht gruwelijk geschonden, mishandeld, gestolen... Het aanwezige verplegend personeel had zo veel mogelijk gedaan om het transport van de patiënten enigszins draaglijk te maken; de koffers waren ingepakt en voedselpakketten stonden klaar. De rest bleef achter. Het vervoer van de patiënten in de vrachtwagens naar een rangeerterrein net buiten Apeldoorn verliep chaotisch. Al bij het inladen liep de zaak volkomen uit de hand en met schoppen en slaan kregen de mannen van de joodse ordedienst iedereen in de vrachtwagens. Kinderen kwamen bij gevaarlijke krankzinnigen, imbecielen bij onvervoerbaren. De rit van de inrichting naar de trein werd snel afgelegd. Veertig patiënten werden in één goederenwagon gepropt. Volgens ooggetuige Jetty van Geens: 'Ze werden erin geschoven, ingeduwde, ingeperst, als ze er maar in waren. Maar die mensen vochten! En krankzinnigen zijn sterk. Akelig, akelig.'

's Ochtends riep Aus der Fünten vrijwilligers onder het personeel op om de patiënten te vergezellen. Twintig meldden zich, nog eens dertig werden aangewezen. Ze werden uiteindelijk in een aparte wagon vervoerd en hadden geen enkel contact met zieken. De eindbestemming van het transport bleek Auschwitz te zijn. Het achtergebleven personeel, ongeveer driehonderd mensen, werd naar Westerbork vervoerd. Waarschijnlijk hebben veertien van hen de oorlog overleefd.

Lena Dalheim

De tentoonstelling

In het Herinneringscentrum Kamp Westerbork is tot en met 31 augustus 2008 een kleine maar indringende tentoonstelling over Het Apeldoornsche Bosch te zien. Een audiotour leidt de bezoeker langs foto's, vitrines met gebruiksvoorwerpen en authentieke brieven. De gesproken rondleiding is gebaseerd op een radiodocumentaire uit 1990 met mevrouw Jetty van Geens. Ze werd, omdat ze volgens de nazi-regelgeving 'half Joods' was, niet meegenomen bij de deportatie. Tijdens de oorlog bleef ze werkzaam als verpleegster. Jetty van Geens weet zich de psychiatrische inrichting tot in detail te herinneren: de sfeer, haar patiënten en collega's, de opleiding. Maar ook de nacht van de ontruiming en SS-er Aus der Fünten. De korte films die de leerlingen van het Veluws College hebben gemaakt, zijn te zien in het filmzaaltje in de tentoonstellingsruimte.

VERDER LEZEN

H. Oosterhof, *Het Apeldoornsche Bosch. Joodse psychiatrische inrichting 1909-1943*, Heerlen, 1989.

J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, Soesterberg, 2005. Pagina 312 - 323.

www.kampwesterbork.nl

Hier vindt u informatie over het leven in kamp Westerbork, maar ook over de gemeente waarin u woont (doorklik - Kamp - Sporen).

www.apeldoornschebosch.nl

Op deze site zijn de eindresultaten van het geschiedenisproject van het Veluws College te zien.